

Ütopya, Distopya ve Heterotopya Kavramsallaştırmalarında Ontolojik Sorunlar

Ontological Problems in Utopia, Dystopia and Heterotopia Theorizations

Ayşenur DOĞAN¹
Rifat Gökhan KOÇYİĞİT²

¹Uşak Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Uşak, Türkiye
²Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

ÖZ

Ütopya ve distopya kavramları ilk olarak edebiyat alanında ortaya atılıp kullanılmaya başlansa da tarihsel süreç içerisinde mimarlık kuramlarının önemli birer parçası haline gelmişlerdir. Heterotopya kavramı ise yine bu kaynaktan yola çıkarak ilk olarak Foucault'un felsefi kuramlarında yer bulmuş ve ardından mimarlık kuramlarında yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ütopya distopya ve heterotopya kavramları kimi zaman var olan, kimi zaman da var olmayanlara göndergede bulunmaktadır. Bu üç kavram aynı zamanda hem soyut hem somut, hem tümel hem de tikel statüde değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan da kavramların kimi zaman nesne veya kimi zaman da özellik olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Makale bu bağlamda ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimarlık literatüründeki kullanımında ontolojik sorunlara işaret ederek bu alanda daha sonra ortaya konacak kuramlar için anlam kaymalarını ve belirsizliklerini azaltmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Distopya, heterotopya, ontolojik çözümleme, ütopya

ABSTRACT

Although the concepts of utopia and dystopia were first introduced and used in the field of literature, they have become an important part of architectural theories in the historical process. The concept of heterotopia, on the other hand, first found its place in Foucault's philosophical theories, starting from this source, and immediately afterwards it began to be used extensively in architectural theories. However, these concepts (utopia, dystopia and heterotopia) sometimes refer to existing, sometimes non-existent or supposed to exist. Sometimes, these three concepts refers to an objective, sometimes subjective, or intersubjective situation. Sometimes, they corresponds to tangible and sometimes intangible entities. The article aims to reduce the semantic shifts and ambiguities for the theories that will be put forward in this field by pointing out the ontological problems in the use of the concepts of utopia, dystopia, and heterotopia in the architectural literature.

Keywords: Dystopia, heterotopia, ontological analysis, utopia

Giriş

İlk olarak edebiyat ve sonrasında görsel sanatlar, resim, sinema alanlarında kendine yer bulan ütopya ve distopya kavramları; iyi, kötü, olumlu, olumsuz gibi değerleri sorunsallaştırması, bir başka deyişle mekâna dair bir norm belirlemesi yönüyle, mimarlık alanında tartışma konusu haline gelmiştir. Her ne kadar "iyi" ve "kötü" kavramları göreceli olsalar da iki kavram da mekâna dair çoğunlukla ortak bağlamlara sahip olmalarından ötürü hem birbirine benzemekte hem birbirinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte, "öteki" tarafından sahiplenen, daha karma, hatta ütopya ve distopyaya kıyasla daha belirsiz kabul edilebilecek heterotopya kavramının da mimarlık tartışmalarında yer edindiği bilinmektedir. İlk olarak Michel Foucault tarafından ele alınan heterotopya, ütopya ve distopyadaki normları ve değerleri içermekte ve bu nedenle üçüncü bir kavram olarak kabul edilmektedir.¹

Geliş Tarihi/Received: 30.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.04.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 20.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Ayşenur DOĞAN

E-mail: aysenur.dogan@usak.edu.tr

Cite this article as: Doğan, A., & Koçyiğit, R. G. (2023). Ontological problems in utopia, dystopia and heterotopia theorizations. *PLANARCH - Design and Planning Research*, 7(2), 130-141.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Ütopya, distopya ve heterotopyaya ek olarak incelenen çalışmalarda ekotopya, izotopya gibi farklı tanımlara da rastlanmaktadır. Ancak mimarlık yazınında karşımıza en sık çıkan kavramların söz konusu üç kavram olması nedeniyle bu çalışmada ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarına dair incelemeler yapılmaktadır, dolayısıyla çalışmanın kapsamını bu üç kavramı kullanan kuramlar teşkil etmektedir.

Bu çalışma, ütopya distopya ve heterotopya kavramlarını mimarlık ontolojisi altında incelemekte ve mevcut anlam karışıklıklarını ortaya koymaktadır. Literatürde mimarlık ontolojisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, genel olarak bir mimar veya düşünürün ontolojik düşünsel altyapısı üzerine uygulamalı veya kuramsal tartışmalar yapıldığı görülmektedir (Ersal, 2013; Öztürk, 2019; Sayın, 2016; Uluoğlu, 2012). Bununla birlikte mimari ontoloji konusundaki farklı çalışmalar, akademik araştırmalara yönelik ontolojik yaklaşımlar üzerine de yoğunlaştığı görülmektedir (Bhatt ve ark., 2017; Hurol, 2020). Mimarlık alanında da pek çok çalışmada konu edinilen ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının ise ontolojik yönden ele alındığı ve tartışıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla konu ile ilgili olarak bu çalışma bir ilk niteliği taşımaktadır.

Ütopya distopya ve heterotopya kavramlarının farklı çalışmalarda ontik kipler altında ele alındığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimarlık literatüründeki kullanımında ontolojik sorunlara işaret edilmesi ve gelecekte ortaya konacak kuramlar için anlam kaymalarının ve belirsizliklerinin azaltılması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimarlık alanındaki kullanımları incelenmektedir. Dolayısıyla çalışma alanı seçilirken edebiyat, sosyoloji, felsefe, kentsel tasarım, sinema, mimarlık gibi birçok farklı disiplinde kendine yer bulan ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimari yönden, mekanla ilişki durumları göz önünde bulundurularak ele alınan çalışmaların değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Thomas More, Karl Mannheim, David Harvey, Henry Lefebvre, Michelle Foucault, Constantinos Doxiadis, Krishan Kumar, Stavros Stavrides, Gregory Claeys, Northop Frye, Helga Nowotny, İlhan Tekeli, Nail Bezel'in konuyla ilgili çalışmaları literatür taraması yöntemiyle incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taraması, mevcut çalışmaların incelenerek veri elde edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Bu araştırma yöntemi kullanılarak ütopya, distopya ve heterotopyanın mekânsal anlamda ele alınışına dair detaylı okumalar yapılmıştır.

İkinci aşamada, incelenen üç kavramın mimarlık alanındaki örnekleri Louis Boullee, Claude Nicolas Ledoux, Antonio di Pietro Averlino (Filarete), Robert Owen, Edward Chambless, Frank Lloyd Wright gibi isimlerin tasarımları üzerinden ele alınmış ve bu aşamada nitel bir araştırma yöntemi olan Örnek Olay Tarama Modeli kullanılmıştır. Örnek Olay Tarama Modeli bir veya daha fazla olayın, durumun, grubun ya da birbiriyle ilişkili sistemlerin derinlemesine incelendiği yöntem olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2005).

Farklı çalışmalardaki ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının kullanımları arasındaki ontolojik farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada literatür taraması ve örnek olay tarama modeli yöntemleri ile elde edilen ham veri, ontolojik çözümleme yöntemi kullanılarak değerlendirilmektedir. Ontolojik çözümleme, bir kavramın, olgunun gerçekliğinin yapısını; varlık katmanlarını mantıksal yönden ele alarak ontik kiplerden hangi durumda hangisine ait olduğunu belirlemeye yönelik sorgulama yöntemidir. Ontik kipler ise (var olan, var olmayan; somut-soyut, nesne-özellik, tümel-tikel gibi) ontolojide yaygın kullanılan temel kategorilerdir ve belirli bir şeyin hangi durumda o kategoriye ait olduğu veya ait olması gerektiğini belirler (Koçyiğit, 2018). Heterotopya, distopya ve ütopya kavramlarının ontolojik alt başlıklar kapsamında

ayrı ayrı çözümlendiğinde aynı kavramın farklı çalışmalarda ontik kiplerden hem biri hem diğeri altında ele alındığı görülmektedir. "Hem o hem bu" durumunun ontolojik anlamda yarattığı problemleri ortaya koyarak bu ayrışmaları açıklamak makalenin asıl hedefidir. Ontik kipler altındaki var olma/var olmama, tümellik/tikellik, nesnellik/öznel, somutluk/soyutluk durumlarına göre çözümlenmekte ve kavramlardaki ayrışmalar ortaya konmaktadır. Sonuç bölümünde ise ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimarlık alanındaki kullanımlarında tespit edilen ontolojik farklılıklar tartışılmaktadır.

Bulgular

Mimarlık Kuramlarında Ütopya, Distopya ve Heterotopya Kavramları

Ütopya kavramı, Mimarlık ve şehircilik alanında ilk olarak 19.yyda kullanılmaya başlanmıştır. Bu örneklerde kent planlamasının insanlığı memnun edecek şekilde nasıl yapılacağı üzerinde durulmuş ve farklı mekânsal çözümler önerilmiştir. Mekânsal çözümlerinin yanında söz konusu ütopya kentlerinin sakinlerinin de tanımlanması yönüyle mimarlık ve şehircilik disiplinine sosyolojik bir boyut da katılmıştır.

Bu bağlamda kentlerin mekânsal kurgusunun birer distopyaya dönüşebileceğinin anlaşılabilmesi için en uygun zemini bilim kurgu sinemasının oluşturmaktadır (Sobchack, 1997). Böylelikle, distopya kavramının mimarlık disiplini içinde ele alınışı durumu görsel sanatların bir alt dalı olan sinema yapıtlarında gözlemlenmektedir. Ütopya ve distopyadan sonraki tarihlerde literatürde yer edinen heterotopya kavramı ise ilk olarak felsefe alanında ortaya atılmış ve devamında mimarlık kuramlarında kendine yer edinmiştir.

Kavramların Etimolojisi ve Kelime Anlamları

Ütopya kavramı, ilk kez 1516 yılında Thomas More tarafından yazılmış olan Utopia adlı eserde kullanılmıştır. Utopia adlı eserde kullanımının ardından bu kavram, idealize edilen toplum tasvirlerinin kapsayıcı tanımı haline gelmiştir (More, 2006). Ütopya kavramı, Yunanca topos (yer) kelimesinin olumsuzluk öneki almasıyla meydana getirilmiştir. İlgili kelimenin, "iyi" anlamındaki eu takısı ile "iyi yer" anlamındaki eutopos, ou takısı ile "hiçbir yer" anlamını taşıyan outopos sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu belirtilmektedir (Aksoy, 2003). Buradan ütopyanın, hayali kurulan, bununla birlikte talep edilen, eşitlikçi, adil ve mutlu bir toplum tasvirini içinde barındıran, istenilen ve buna karşın mevcut olmayan bir yer, mekân, düzen olduğu anlaşılmaktadır.

Ütopya kavramının Thomas More tarafından 16. yüzyılın başlarında kavramsallaştırıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, söz konusu kavramın kökeni Antik dönem Yunan filozoflarına kadar uzanmaktadır. Bir kavram olarak tanımlanmasının öncesinde kavrama dair düşünsel sistematik altyapı, Platon'un Devlet adlı eserinde ortaya konmaktadır. Devlet adlı eserinde Platon, Sokrates'in sağlıklı ve mutlu bir toplum için düşündüğü devlet modelini açıklamaktadır (Platon, 2006). Devlet adlı eser doğrudan ütopya kavramını kullanmasa da mutluluk felsefesi üzerine yazılan bir kitap olması ve idealize edilen bir toplum yapısını betimlemesi açısından bir düşünce pratiği olması yönüyle ütopya kavramına temel teşkil etmektedir (Ünver, 2016).

İdeal düzen ve yaşam biçimi şeklinde açığa çıkan ütopyaların karşısında idealin tam zıttı olarak tariflenen distopya kavramı yer almaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, ütopya kavramının içeriği, teknolojik ve sosyolojik gelişmeler eşliğinde değişime uğramış

ve bu değişim beraberinde distopya kavramını ortaya çıkarmıştır (Ünver, 2020). Distopya kavramı etimolojik yönden incelendiğinde; Yunanca toprak, yer, ülke' anlamlarındaki "topos" (τόπος) sözcüğünün "kötü," anlamındaki gelen "dys/dis" (δυσ) ön ekini alması ile oluştuğu görülmektedir (Sarıkaya, 2021). Distopya kavramını ilk olarak, 1868 yılında Thomas More'un kitabına yönelik yaptığı bir konuşmada John Stuart Mill kullanmıştır.

Heterotopya, Foucault'nun ütopyaya karşı gerçek mekânları temsil etmek için kullandığı mekânsal bir terimdir. Heterotopya kavramının etimolojisi yer anlamındaki "topos'un (τόπος) 'farklı/başka' anlamındaki Yunanca "heteros" (ετερός) ön ekini alması şeklindedir. Böylelikle, heterotopyanın Türkçe'deki karşılıkları "diğer yer," "başka/öteki yer," "farklı yer" sözcükleridir. Bununla birlikte söz konusu kavram tıp alanında kullanılan "bir dokunun bulunmaması lazım gelen yerde belirmesi" anlamındaki heterotopi sözcüğünden türetilmiştir (Heterotopi URL-1, 2022). Modern öncesi dönemde daha çok fiziksel yapısı ve ölçülebilirliği üzerinde durulan "mekân" kavramı, modern düşünceyle birlikte daha düşünsel anlamda ele alınmaya başlanmıştır (Nalbantoğlu, 2008). Mekânın çevrelediği boşluğu tanımlı hale getirmesi, geometrik bütünlüğü gibi unsurlar dışında mekânın öznesinin de sorgulandığı bu dönemde Foucault, heterotopyayı, gerçekte mevcut olan ve karşıt bir mahal olma vasfı taşıyan yerler olarak tanımlamakta ve heterotopyayı mekân ve özneye ilişkilendirmektedir (Ural, 2019).

Ütopyalar, "umut mekanları" olarak nitelendirilirken; distopyalar bunun tam tersi "umutsuzluk mekanları" olarak belirlemektedir. Heterotopyalar ise, gerçek mekânların dışında var olabilen "öteki mekân" olarak anlam kazanmaktadır. Foucault; ütopyayı bitişmeler çağının, distopyayı yakınlık-uzaklık çağının ve heterotopyayı yan yanalığın, dağılıma ve ayrılmaların çağının gerçekliğini eşelediği yerler olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda heterotopyalar; bir tür karşı-topos anlamı taşımaktadır (Kale, 2004).

Kavramların Mimarlık Kuramlarında Yer Ediniş Öncesinde Tarihsel Gelişimi

Var olmayan ideal bir düzenin, yerin tasarımının yapılması; ideal bir düzeni meydana getiren parçalardan biri olma arzusunda temellenmektedir. Bu arzunun Ütopya kavramını meydana getirmesindeki düşünsel süreçte, Antik dönemden itibaren farklı isimlerden söz etmek mümkündür.

Ütopyacı düşünceye dair ilk sistematik anlatım olarak kabul edilen Devlet adlı eser, ideali arayan düşünceyi Ütopya ismiyle kavram olarak tanımlayan Thomas More için de kaynak niteliğindedir. Platon ve More, bu kavramın tarihsel gelişimi açısından oldukça önemlidir (Harvey, 2007). Platon, Devlet adlı eserinde ütopyacı düşünce ile kurduğu senaryosunda, toplumu meydana getiren insanları belli gruplar altında kategorileştirmiş ve ideal, mutlu ve refah içindeki bir toplumun ancak, her insanın (ya da her sınıfın) kendi görevini yaparak mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Oskay, 1993). Burada kusursuz olanın sınıflar ya da bireyler değil, düzenin kendisi olduğu görülmektedir. Kusursuz işleyen bir toplum düzeniyle, her yönden eşitlikçi bakış açısıyla, "en iyi" ya da "en güzel" ile tasvirlenen ütopyada, tüm detaylarıyla mükemmellik kavramının hâkim olması hali; bu kavramın hiçbir değişikliğe de ihtiyaç duymamasını, böylelikle meydana gelebilecek olası ufak değişikliklerin dahi onun mükemmel yapısını etkileyebileceği durumunu beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla, ideal olanın ütopya kavramının kendisi olduğu kabul edildiğinden, tasarlanmış olan ütopyadan daha ötesi de mümkün olmamaktadır (Bezel, 1984). İlk örneklerinden bu yana ütopya kavramı, tasarımı yapan kişinin yaşadığı topluma dair değerlendirmeleri üzerinden ortaya ıkmiştir. Bir başka

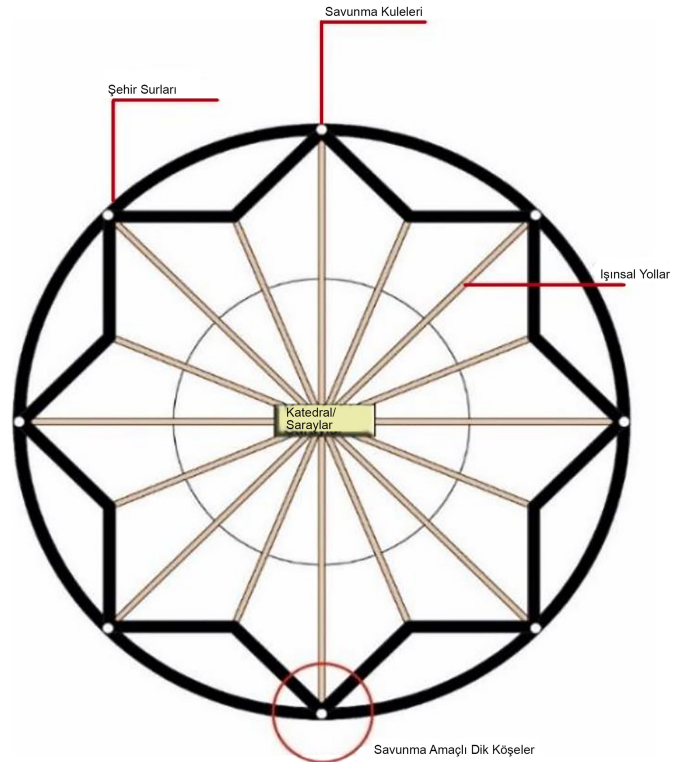
deyişle, tasarımı ortaya koyanlar kendi toplumundaki olumsuzlukları, düzenin bozulmasına neden olan gerekçeleri tespit ederek mevcut problemleri ortadan kaldırmaya yönelik bir ütopya geliştirmişler, yaşadıkları topluma dair eleştirel bir tavır takınmışlardır. Dolayısıyla ütopya, yalnızca bir hayal olmanın ötesinde, tasarımı gerçeklere dayanan bir kavramdır (Kumar, 2005).

Distopya kavramının meydana gelişi ve ütopya ile ilişkisini David Harvey "...Eğer cennet "mutlu olunan bir yer" ise, o halde "diğer" yer, "kötünün" yeri çok da uzakta olamaz." şeklinde ifade etmektedir (Harvey, 2007). Tıpkı ütopyanın meydana geldiği toplumdaki bozuklukları eleştiren bir yöne sahip olması gibi, karşıt-ütopya olarak kabul edilen distopyada anlatılan düzensizlik hali de bir anlamda distopyanın tasarlandığı toplumun yaşadığı problemleri ifade etmektedir. Dolayısıyla distopyanın ütopyaya bağlı ve onun izinden çıkan bir kavram olduğu görüşü mevcuttur. Buna karşın Gregory Claeys (2017); Dystopia: A Natural History isimli kitabında, distopya kavramının ütopyanın devamı şeklinde ütopyaya bağımlı bir mantıkta olmadığını da belirtmektedir (Claeys, 2017).

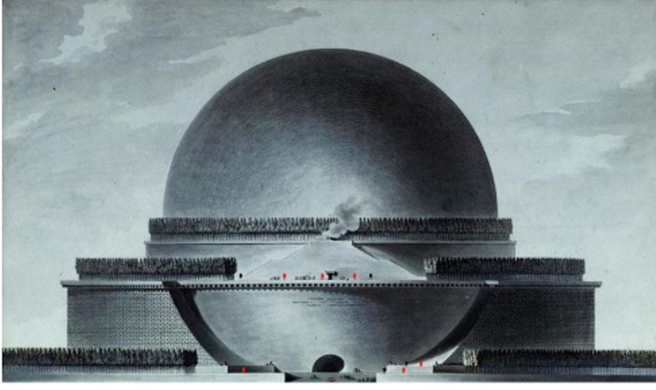
Heterotopyada ise "öteki" ayrımı yapılmakta ve zaman içerisinde görünüp kaybolma ya da büyüyüp küçülebilme özellikleri görülebilmektedir (Foucault, 1967). Bu durumda heterotopyalar diğer iki kavrama kıyasla çok daha esnek yapıdadır.

Kavramların Mimarlık Kuramlarında Yer Ediniş

Ütopya, distopya ve heterotopya kavramları kavramlarının edebiyat, sosyoloji, felsefe gibi farklı alanlarında çalışılmış ve düşünülmüştür. Bu kavramların mekânsal tasarım senaryoları dahilinde şekillenmeleri ise Rönesans döneminde gerçekleşmiştir (Sekman, 2015). Bu dönemde Filarete'nin Sforzinda kenti tasarımı ütopyacı tasarımlara örnek olarak gösterilebilir (Resim 1). Rönesans döneminde mekânsal anlamda ideal olanı arama hali Aydınlanma döneminde de sürmüştür. Yol gösterici kabul edilen akıl

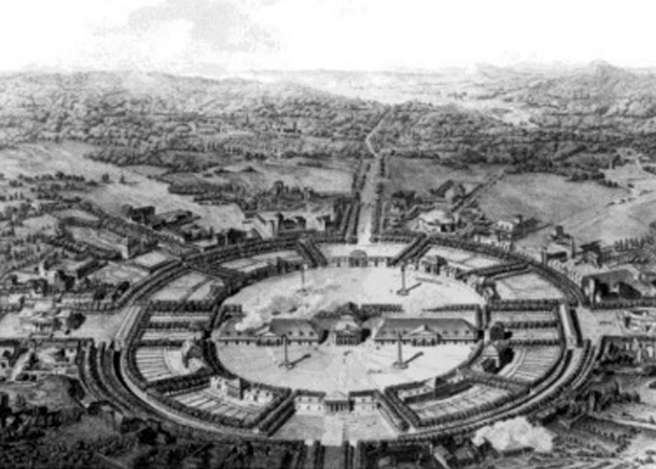
Resim 1. Sforzinda Ütopyası (Sekman, 2015'dan düzenlenmiştir).

Resim 2.
Newton Anıtı (Sekman, 2015).

olması, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, daha mutlu ve gelişmiş bir toplum kurulabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda kentsel planlama, aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olmuştur (Tekeli, 2001). Mekânın denetim altına alınması ve düzenlenmesi durumu aydınlanmacı düşüncenin ve modernitenin temel paradigması olarak görülmektedir (Harvey, 1996). Aydınlanma döneminin ütopyacı mekân kurgularına bakıldığında ise geometrik formların kullanıldığı, insan ölçeğinin üstünde tasarımlar yapıldığı görülmektedir. Etienne Louis Boullée tarafından Isaac Newton anısına tasarlanan anıt yapı (Resim 2) Claude Nicolas Ledoux'un Chaux tasarımı (Resim 3) bu dönemin örnekleri arasındadır. Bu durumda aydınlanma döneminin ütopyaları "haki-miyet kuran ve anıtsal boyutta mekân tasvirleri barındıran tasarımlar" şeklinde özetlenebilir.

Modernizme gelindiğinde ise, en büyük toplumsal yeniliğin sanayileşmede ihtiyaç duyulan fiziksel gücün sağlanması amacıyla başlayan şehircilik hareketleri olduğu belirtilmektedir (Ekice, 2019). Şehircilik hareketi doğrultusunda kentlere yaşanan yoğun göçler, kentsel altyapı problemleri ve salgın hastalıklar gibi olumsuz durumların meydana gelmesi, endüstri kentlerinin düzeltilmesi gereken problemlere sahip olduğu düşüncesini uyandırmış ve bu doğrultuda farklı ütopyik tasarımlar ortaya konmuştur (Ütopyalar URL-2, 2022). Bu doğrultuda 19. yüzyılın ilk yarısında Robert Owen tarafından önerilen New Harmony bu konudaki örneklerden biridir (Resim 4). Bununla birlikte David Harvey, ütopyaların

Resim 3.
Chaux Kenti (Sekman, 2015).

Resim 4.
New Harmony (URL-3).

şehircilik ve mimarlık alanlarında da mevcut toplum düzenine eleştirel bir perspektiften baktığını ve bir nostalji arayışında olduğunu belirtmektedir (Harvey, 2007). 20. yüzyıla gelindiğinde ise ulaşım ağlarındaki gelişmeler ve düşeyde yükselen yapıların meydana getirdiği yenilikçi anlayış, az katlı yapılara dair nostaljik bir yaklaşımla Edward Chambless tarafından tasarlanan Roadtown (Yolkent) ütopyasını oluşturmuştur (Roadtown URL-4, 2022 Resim 5). 1930'ların ekonomik çöküntüsünün meydana getireceği toplumsal etkiler konusunda kaygılanan ve ABD'nin batı ve orta batısında bulunan arazilerin büyüklüğünden etkilenen Frank Lloyd Wright, daha büyük oranda bireysel bağımsızlık sağlamayı öngören, aynı zamanda iletişimsel bağları da koruyan alternatif bir ütopya evreni önermiştir (Harvey, 2007, Resim 6). Bu dönemin ütopyalarındaki temel gaye, teknolojik gelişmeleri kullanarak eskinin kaotik ve sağlıksız kentlerinden kurtulmak ve böylece ideal düzene ulaşmaktır (Olgun, 2010).

Distopyanın mekansallaşmasının örnekleri ise çoğunlukla sinema filmlerinde görülmektedir. Ünver, sinema filmlerindeki distopyalara dair hazırladığı çalışmasında; toplumsal sınıf ayrımı, zengin ile fakir kesim arasında gittikçe büyüyen uçurum gibi konuların

Resim 5.
Roadtown (URL-5).

Resim 6.
Broadacre City (URL-6).

teknolojinin karanlık yüzü, toplumsal ve mekânsal parçalanma süreci ile yansıtıldığını belirtmektedir (Ünver, 2016) (Resim 7).

Foucault, orta çağ dönemindeki kent planlamaları ve yapıların kesin hiyerarşik sınırlar içerdiğini, bu kesin ayırım dolayısıyla mekânlarda kutsiyelerin etkisinin doğrudan görülebildiğini, ancak çağdaş mekânda bu etkilerin silikleştirildiğini belirtmektedir (Foucault, 1984). Heterotopyanın ise kendi içinde keskin sınırlar yoktur. Açılıp kapanabilmekte ya da genişleyip daralabilmektedir. Foucault, ötekinin mekânı, uyumsuz yer olarak tanımladığı heterotopyanın mekansallaşmasını da “yaşamayanı” barındıran mezarlıklarla örnekler (Resim 8). Konuyla ilgili olarak batılı toplumlar mezarların 18.yüzyıl sonlarına kadar kentin içerisinde bulunan alanlar, ilerleyen dönemlerde şehrin dışında ayrı bir mekân tanımlamaya başladığını belirtmiştir (Foucault, 2005). Dolayısıyla yaşamayan “öteki” aidiyetinde bir mezarlık heterotopyası oluşmuşken bu heterotopyanın kent içinden kent dışına doğru hareket eden muğlak sınırlara sahip olduğu görülmektedir.

Tartışma

Ütopya, Distopya ve Heterotopya Kavramlarının Ontolojik Açından Çözülmesi

Farklı disiplinlere bağlı farklı çalışmalarda, farklı ontik kabullerle ele alınan söz konusu üç kavramın bilgisinin genel bir çözümünün yapılması ve bilginin farklı alanlar arasında geçişinin belirsizlik ve mantıksal çelişkiler olmaksızın sağlanabilmesi amacıyla ontolojik çözümleme yöntemi gereklilik arz etmektedir. Bu şekilde ütopya distopya ve heterotopya kavramlarının tanımlarındaki anlam kaymaları ve belirsizlikleri ortadan kaldırma yönünde bir tartışma alanı oluşturulmaya çalışılacaktır.

Bu kavramların farklı kuramlarda kullanımında kipliklerinde ve nesnel-öznel, soyut-somut ile tikel-tümel statülerinde farklılıklar içermektedir. Aynı kavram kimi zaman var olana, kimi zaman olmayana işaret ederken kimi zaman bir nesne, kimi zaman da bir özellik gibi değerlendirilmektedir. Aynı şekilde kavramlar açık veya örtük olarak kimi zaman tikel, kimi zaman da tümel bir kavram gibi kullanılmaktadırlar. Bu durum da kuramlar arası kavram ve bilgi geçişinde belirsizlikler ve çelişkiler doğurmaktadır.

Farklı çalışma alanları kapsamında ele alınan kavramın genel bir analizinin gerçekleşmesine olanak tanıyan Mimarlık Ontolojisi,

Resim 7.
Distopya Mekân Örneği Olarak Blade Runner (Ünver, 2016).

kavramın kaynağında var olana dair çözümleme yapılmasını sağlamaktadır. Bu şekilde, kavramın farklı yönleriyle ele alındığı farklı çalışma alanları arasında çelişkisiz bilgi akışı sağlanabilmekte ve anlam farklılaşmaları ortadan kalkmaktadır. Mimarlık ontolojisi, mimarlıktaki bilgi nesnesinin tespit edilmesi ve çözümlenmesi yönüyle bilimsel bir disiplin olarak önem arz etmektedir (Koçyiğit, 2018).

Çalışılan kavramın, sanat ya da edebiyat eserinin ontolojik çözümlemesinin yapılması; çalışılan nesnenin bütünlüğünü bozmakta ve onu daima göz önünde tutarak ontolojik çözümlemeyi diğer metodolojilerin çoğundan ayrı bir yere koymaktadır (Tunalı, 1971). Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde, ütopya, distopya ve heterotopya kavramları ve bu kavramların mimarlık disiplini ile ilişkisine dair yapılan literatür taraması sonucunda tespit edilen anlam farklılıkları ontik kipler (*Var olan-Var Olmayan- Olanaklı Olan Ayrımları*) ve ontik statüler (*Tümel-Tikel Ayrımları, Nesne Özellik Ayrımları ve Soyut-Somut Ayrımları*) kapsamında çözümlenmekte ve bu kavramların belirtilen ontik ayrımlardan hangisine karşılık geldiği tartışılmaktadır.

Var Olan, Var Olmayan, Olanaklı ya da Olanaksız Olan Ayrımları

Ontolojik açıdan bir şeyin var olması, var olmaması, var olmayıp olanaklı ya da olanaksız olması durumu “ya o ya bu” şeklinde açıklanabilen bir durumdur ve “şey”lerin hangilerinin var olduğu, hangilerinin var olmasa dahi var olabileceği ve hangilerinin ise var olmadığı durumunun ortaya konması, ontolojideki en önemli sorunlar arasındadır (Grünberg & Grünberg, 2013).

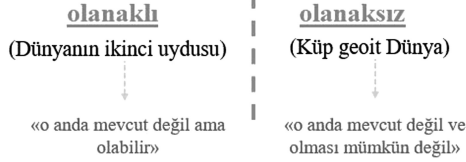

Resim 8.
Heterotopya Mekânı Olarak Mezarlıklar (URL-7).

Var olan

(Dünya, Ay)

Var olmayan

Resim 9.

Ontik Kiplerden Var Olan-Var Olmayan Ayrımı.

Bir şeyin hem var hem yok ya da hem olanaklı hem olanaksız olması mümkün değildir (Yavuz, 2020). Salt olanaklı şeyler var olmamakla birlikte var olmaları da mantıksal bir çelişki yaratmaz. Ancak olanaksız şeylerin var olduklarının iddia edilmesi mantıksal bir çelişkiye yol açar. Başka bir deyişle, bir şeyin var olması ya da olmaması durumu birbiri ile kesişmeyen iki ayrı küme olarak düşünülebilirken; var olmaması olanaklı olmayan ya da olanaksız olmayan şeklinde ayrılmaktadır (Resim 9).

Ontolojik çözümlenmeleri yapıldığında, ütopya, distopya ve heterotopya kavramları; farklı çalışmalarda kimi zaman var olan şeylere, kimi zaman var olmayanlara, kimi zaman ise olanaklı şeylere gönderme yapmaktadır. Bu konunun net olarak ortaya konmaması tartışmaya neden olmakta ve bu durum ontolojik anlamda sorun yaratmaktadır.

Ütopyanın, bir hayal ürünü olarak ortaya çıktığı ifade edilmekle birlikte gerçeklere dayandırıldığı da belirtilmektedir (Kumar, 2005). Distopyanın ise ütopya işleyen mükemmel mekânsal düzene karşın düzensiz ancak gerçek olduğu vurgulanmaktadır (Harvey, 2007). Ötekinin gerçek mekanını tanımlayan (Foucault, 1967) heterotopya kavramlarının "var olan-var olmayan ve salt olanaklı veya olanaksız olan" ayrımlarında farklı olarak ele alındıkları görülmüştür.

Karl Mannheim, İdeoloji ve Ütopya isimli eserinde ütopya'yı var olmayan bir kavram olarak incelemiştir:

"Ütopyalarda varoluş açısından aşkınlırlar; zira onlarda eylemlerini eşzamanlı olarak gerçekleştirmiş varoluşun içermediği unsurlar yönünde gerçekleştirmektedirler. Ancak onlar, ideolojiler değildir. Mevcut tarihle ilgili varoluşsal gerçekliği, kendi tasarımları yönündeki karşı etkileşimle değiştiremedikleri ölçüde ideolojiler değildir" (Mannheim, 1995, s. 220).

Bununla birlikte David Harvey de Umut Mekanları adlı kitabında ütopyanın gerçek dünyada hiçbir karşılığının olmadığını üzerinde durmuş, zaman kavramı ile ilişki kuramaması yönüyle ele almış ve sözü edilen kavramı var olmayan bir olgu olarak değerlendirmiştir:

"Ütopya kavramı maddi dünyada hiçbir anlamlı karşılığı olmayan bir gösterenden ibaret kalmıştır" (Harvey, 2007, s. 232).

"Ütopya'yı bugünle inandırıcı bir şekilde ilişkili olan bir gelecekte konumlandırmakta bunca sıkıntı çekmemizin ana sebebi, bugüne dair imgelerimizin faillikleri ve değişim süreçlerini tanımlamıyor olmasıdır. Bunun sonucunda ütopya fantezi âlemine daha da fazla kayar" (Harvey, 2007, s. 234).

Foucault, ütopyaların hakiki bir mekânı olmadığı üzerinde durmuştur. Varlıklarını sanılara dayandıran kentsel dokular olarak

nitelendirdiği ütopyalara var olmayan şeyler olarak değerlendirdiği tespit edilmektedir:

"Ütopya teselli etmektedirler: eğer bunların hakiki bir yeri yoksa; bunun nedeni, bunların hepsinin birden büyüğü ve düz bir mekânda serpiliyor olmalarıdır; bunlar geniş caddeleri, bakımlı bahçeleri olan kentler, ulaşılması kuruntuya dayalı olsa bile, kolay varılan ülkeler kurmaktadır." (Foucault, 2015, s. 15)

Henry Lefebvre'in, Mekanın Üretimi isimli kitabında, ütopya'yı ideoloji kavramı ile iç içe geçmiş olarak değerlendirmektedir. Ona göre ütopya gerçek bir mekâna işaret eden kent kavramının üzerinde yükselmesi nedeniyle var olabilen bir kavram olarak ele alınmaktadır.

"..Rus konstrüktivistleri Batılı meslektaşlarından daha fazla (ütopist nitelikteki) hayal gücüne sahiptiler..Bilgi ve iradeyle ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş ideoloji ve ütopya hala ayaktadır. Yeniden kavuşulan doğada ışık, güneş, yaşam işaretleri altında yükselen şey metal ve camdır ve bunlar, sokağın, kent gerçeğinin üzerinde yükselmektedir" (Lefebvre, 2015, s. 311).

Bununla birlikte Lefebvre'in, ütopyaçıların imkânları (mümkün olanları) gösteren ütopya önermelerini ütopistlerden ayırarak ütopyaların var olabileceğine yakınlığını vurguladığı görülmektedir:

"Düşleri ve hayal güçleri kadar kavramları da teorik düşünceyi teşvik eden büyük ütopyaçıların (ütopist değil) çünkü imkanları gösteriyorlardı) ...haber verdiği şey budur" (Lefebvre, 2015, s. 418).

Doxiadis, distopyanın meydana gelişinde, ortaya çıktığı döneme dair yaptığı mekânsal ve sosyolojik eleştiriler ışığında, güncel bir yaşam eleştirisi ortaya konduğunu belirtmiştir. Distopyayı var olana işaret eden bir kavram olarak ele almaktadır: Doxiadis, distopyanın yaşandığı evrendeki güncel sorunlara ayna tuttuğunu, geleceğin aksine bugünü anlattığını belirtmektedir. Distopya, içerisinde bulunduğu sistemin eleştirisini sistemin geleceği üzerinden değil, bugünü üzerinden yapmaktadır (Doxiadis, 1996).

Heterotopya ile ilgili olarak, Harvey; Foucault'nun bu kavramı var olabilen olarak değerlendirdiğini belirtmekte ve kendisi de inşa edilebilecek ve var olabilecek bir yer olarak tanımladığı heterotopyayı var olabilen yapıda bir kavram olarak değerlendirmektedir:

"Foucault 'Heterotopyanın en mükemmel örneği gemidir' diye yazar: "Gemisiz medeniyetlerde hayaller kuruyup kalır, maceranın yerini ispiyonculuk, korsanların yerini polis alır" [1986, "Of Other Spaces," *Diacritics*, 16(1), 22-7, 27].) Bu kavram Foucault'nun "yersel" bir ütopyanın "yok-mekândan" kaçmasına ve gerçek pratiklerin belirgin mekânlarında yere inmesine olanak tanır. Bu kavram aynı zamanda, insan hayal gücünü hapseden norm ve yapıların dünyasından kaçmak; uzamın tarihini araştırıp heterojen olduğunu anladıktan sonra, farkın, başkılığın ve "öteki"nin yeşerebileceği veya (mimarlar söz konusu olduğunda) fiziksel olarak inşa edilebileceği yerleri tespit etmek için de kullanır" (Harvey, 2007, s. 226).

Ütopya kavramının genel olarak var olmadığı konusunda bir görüş hâkimdir. Bununla birlikte var olmadığı ve var olmasının mümkün olduğuna, bir başka deyişle "olanaklı olan"a işaret ettiği de belirtilmektedir.

Ütopyadan farklı bir şekilde heterotopya kavramı da bir yandan “var olan” olarak değerlendirilirken, diğer yandan “var olmayan ancak olanaklı olan” olarak da ele alınmaktadır ki bu da kavramın iki farklı kipe ait olması bakımından bir mantıksal çelişki meydana getirmektedir. Distopya kavramının ise “var olan” ve “olanaksız var olmayan” olarak ele alındığı görülmektedir.

Tümel-Tikel Ayrımı

Grünberg ve Grünberg'e göre (2013), tümel olan şey (ya da tümel), örnekleyeni² bulunan bir şeydir. Tikel şey ise (ya da tikel) örnekleyeni bulunmayan şey demektir (Grünberg & Grünberg, 2013, s. 9). Belirli bir sınıf içerisindeki bireylerin tamamını kapsayan türleri tanımlayan tümelin; bu türlerin örnekleri olan tikele kıyasla egemenlik alanı daha geniştir (Özel & Mumyakmaz, 2018). Örneğin “mutlak iyi olma hali” tümel bir durumken, bu durumun örnekleyeni olan Road Town, New Babylon, Broadacre City, Sforzinda kenti, Newton anıtı gibi mimari ütopya tikel şeylerdir (Resim 10).

Ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının tümel ve tikel ayrımında nerede bulunduğu konusunda farklılıklar bulunması hali tartışmalı bir durum meydana getirmektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılması adına öncelikle bu üç kavramın hangi durumlarda hangi boyutuyla (örnekleyen veya örneklenen) ele alındığının belirtilmesi, kavramların ontolojik konumunun netleştirilmesi açısından önemlidir.

Platon'un Devlet adlı eserindeki “ideal toplum” düşüncesinin tümel bir duruma karşılık gelmesinin yanında, 19. yüzyılda birbirinden farklı mimari senaryolarla kurgulanmış ütopyaların kendi içlerinde tikel statüde bulunması birbirinden ayırıştırılmalıdır. Bununla birlikte, tarihsel süreç bağlamında incelendiğinde; çalışmalarda ele alınan (incelenen üç kavram arasından) ilk kavramın ütopya olduğu görülmekte ve distopya kavramının ilerleyen tarihlerde gündeme gelmesiyle ütopyanın alt başlığı olarak ele alınması gibi yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Birçok çalışmada ütopyaya tepki olarak ortaya atıldığı iddia edilen distopya

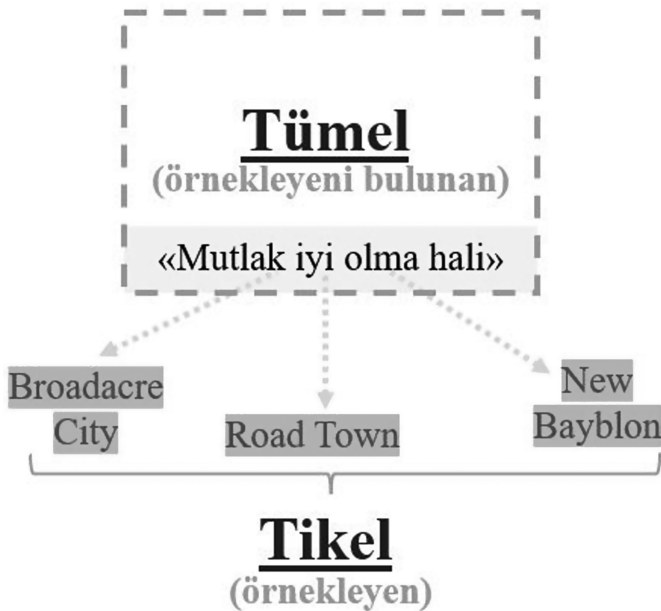
kavramının ise ütopyanın örnekleyeni olarak değerlendirilmesinin yanında, kendisini örnekleyen farklı mimari modeller üzerinden okunduğu da görülmektedir. Bu durum ütopyada olduğu gibi distopya kavramının da tanımında ikilem meydana getirmektedir. Heterotopya ise ütopya ve distopya kavramlarının zihinsel boyutuna kıyasla daha fiziksel bir kurgu ihtiva etse de ontolojik çözümleme yöntemi ile incelendiğinde kendi içinde örnekleme ilişkisi bağlamında farklılıklara rastlanmaktadır. Bu durumda, kavramların tümel-tikel durumlarına göre çözümlenmesi ve bu ayrımın ortaya konması gerekmektedir.

İncelenen çalışmalarda distopyanın hem ütopyadan bağımsız, ayrı bir mekânsal kurgu olarak hem de ütopyanın kötü bir örnekleyeni olarak ele alındığı görülmüştür. Aynı durum heterotopya kavramında da mevcuttur. Bu durumda tümel-tikel ve belirteç ayrımında net bir çözümleme gereksinimi doğmuştur.

Tümel-tikel ayrımı içerisinde ütopya kavramına baktığımızda başlangıçta iyi işlemeyen sistemlere tepki niteliğinde ortaya atılan ve “mutlak iyiyi” temsil eden tikel bir kurguda olduğu düşünülse de farklı çalışmalarda tümel bir kavram olarak da ele alınmıştır. Frye, ütopyanın, aksayan devlet sistemine karşı sunulan başarılı bir taslak olduğunu belirtmektedir ve ideal yaşama dair kusuruz bir yaklaşımda oluşturulduğunu ifade etmektedir (Frye, 1971, s. 512). Burada ütopya, Kusursuzluk kavramının (tümel) var olabilen bir örneği (tikel) olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Bezel, ütopyaların yeni yorum ve açılımlara kapalı olduğunu, herhangi bir eleştiri ya da yorum girişiminin ütopyanın yapısını bozarak onu farklılaştıracağını, düşünmektedir. Dolayısıyla ütopyanın değiştirilemez bir sistem olduğunu belirtmekte, distopyanın ise bu duruma karşı olduğunu, değişikliklere, farklılaşmaya ve yorumlara açık olarak dönüşebilecek bir potansiyel taşıdığını ifade etmektedir (Bezel, 1984).

Ütopyanın değişikliklere kapalı bir sistem olarak kurgulanmasına karşın; distopyanın değişip dönüşebilmesinden, ayrıca temelde çıkış noktasının ütopyaya bir tepki olmasından hareketle, distopyanın bir anlamda ütopyanın olumsuz örnekleyeni olarak nitelendirilebilmesi durumu da söz konusudur. Kumar'a göre (2006) distopya, ütopyanın antitezi olarak üretilmiştir; bu sebeple var olabilmek için ütopyaya ihtiyaç duymaktadır. Distopya, çıkış noktasını ütopyadan almaktadır ve bu çıkış noktası üzerinden ütopyayı eleştirerek yeni bir mekân tanımlamaktadır. Dolayısıyla, orijinal olan ütopya, distopya ütopyadan öykünmektedir (Kumar, 2006). Buradan distopyanın ütopyanın örnekleyeni olarak ele alınmasından, ütopyanın tümel, distopyanın ise tikel olabileceği anlamı çıkmamalıdır. Bu iki kavram arasında “biri olmaksızın diğerinin olamayacağı” ilişkisine yönelik, basitçe karşıt kavramlar olabileceğine dair bir değerlendirme de yapılabilir. Ancak bu durumda söz konusu karşıtlık içinde ütopya ve distopya kavramları tikel değil tümel bir konumda olacaktır.

Distopyanın ütopyanın örnekleyeni olarak ele alınması, bu iki kavram özelinde hazırlanan edebi ürünlerdeki teknolojik ve siyasi gelişmeler ile ilişkilendirilmektedir. 18. ve 19. yüzyıllardaki teknolojik gelişmeler ütopya düşünce için teknolojinin kusursuz işlediği kentlere dair senaryoların temelini oluştururken, distopyalarda ise mevcut durumun kötüye gitmesinin ardında yatan sebebin teknoloji olduğu görülmektedir. Horkheimer ve Adorno (1995, s. 39)'ya göre distopya, bütün karmaşıklığı ile endüstriyel ve bilimsel olmak durumunda kalmış ve her şeyden önemlisi de Aydınlanma Düşüncesi'nin ortaya çıkardığı egemenlik anlayışının bireylere “genel olan” olarak sunulup, onlara başka çıkış yolu bırakılmaması durumunun eleştiricisi olmuştur (Horkheimer &

Resim 10.

Ontik Kiplerden Tümel-Tikel Ayrımı.

² Y şeyi X şeyini örnekliyor ise, X şeyi Y ile örneklendirir ve Y, X'in örnekleyendir.

Adorno, 1995). Bu noktada teknoloji kavramını, olumsuz ihtimaller barındırması ve durumun kötüye gitmesinin sorumlusu olarak yansıtması nedeniyle distopyanın, tikel bir yapıda olduğu düşünülerek ütopyanın versiyonları olarak görülebileceği ifade edilmiştir (Nowotny, 1984, s. 15).

Ontolojik açıdan bakıldığında bir şey hem tümel hem de tikel olmaz. Bir şeyin tümel ve tikelin her ikisine işaret etmesi durumu problem yaratmaktadır. Bu ayırmda ütopya ve distopyaya dair tartışmalı bir durum mevcuttur. Tümel-tikel tartışmasında ütopya Platon (örtük bir biçimde), Frye *Edebiyatta Ütopya Türleri* (1971), Bezel *Yeryüzü Cennetleri Kurmak* (1984) ve Kumar (2006) *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya* isimli eserlerinde tümel olarak ele aldığı görülürken; Filarete (*Sforzinda Kenti*), Ledoux (*Chaux*), Boullée (*Newton Anıtı*), Wright (*Broadacre City*), Owen (*New Harmony*) ve Chambless'in (*Roadtown*) mimari örneklerinde tikel olarak değerlendirildiği görülmüştür. Horkeimer ve Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği* isimli eserinde distopyanın tümele işaret ettiğini belirtirken, aynı kavramı Kumar *Ütopyaçılık* adlı eserinde tikel olarak ele almıştır. Heterotopya kavramı genel itibariyle tümel olarak değerlendirilmiştir.

Nesne-Özellik Ayrımı

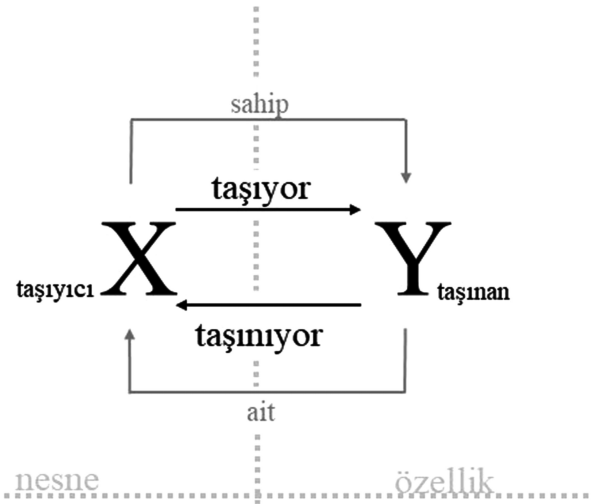
"Nesne ve Özellik" ayrımı bir şeyin, bir özelliği taşıyan nesne olması ya da bir nesne tarafından taşınan bir özellik olması şeklinde yapılmaktadır. Bir başka deyişle, ontolojik açıdan bir varlık hem nesne hem özellik olamamakta, aynı anda hem nesne hem özellik olarak ele alınması mantıksal bir probleme neden olmaktadır.

Heterotopya, ütopya ve distopya kavramları mimari özellikler taşıyan birer nesne olarak kabul edilseler dahi bu kavramların, mimari özelliklerinin yanı sıra sosyolojik, felsefi vb. gibi pek çok farklı özellikler taşımaları durumları da söz konusudur. Dolayısıyla aynı kavramın, farklı değerlendirmeler bağlamında ele alınması, kavramı her değerlendirmede farklı birer nesne olarak tanımlamakta; bu durum da ele alınan kavramın nesne-özellik ayrımına dair ontik bir belirsizliğe neden olmaktadır.

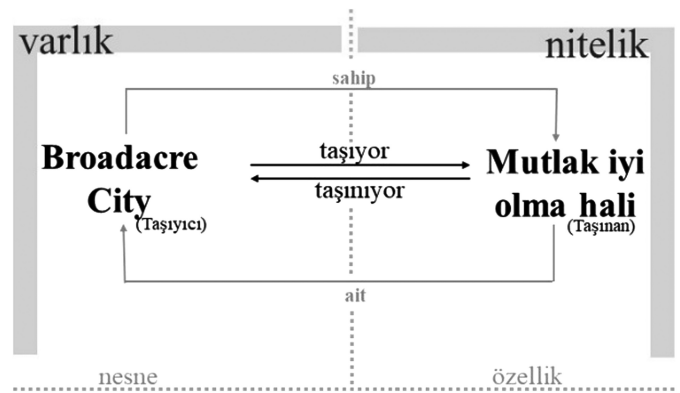
Nesne ve özellik arasında kurulan temel ontik ilişki, sahip olma ilişkisi ve taşıma ilişkisi ile tanımlanmaktadır. Bir şey bir diğerine sahipse, onu taşımaktadır. Bununla birlikte, bir şey tarafından taşınan ikinci şey taşıyıcı ya da taşıyan şeye aittir. X nesnesi Y'yi taşıyor ise, Y'ye sahip; dolayısıyla Y özelliğinin taşıyıcısıdır. Aynı şekilde X tarafından taşınan Y de X nesnesine ait bir özelliktir (Resim 11).

Bu durumda nesnelere, nesne türlerinin ve tikel özellikler de tümel özelliklerin örnekleyenleridir. Örneğin Frank Lloyd Wright tarafından 1930'larda alternatif bir kentsel banliyö tasavvuruyla tasarlanan Broadacre City, ütopya niteliğine sahiptir. Ütopya niteliğinin beraberinde getirdiği "ailelerin müstakil evlerde yaşaması" "her bir evin kendi tarım alanına sahip olması" gibi farklı niteliklere de sahiptir. Dolayısıyla bir tasarım nesnesi olarak değerlendirilebilecek Broadacre City, ütopya niteliğini taşımaktadır (Resim 12).

Ütopya, Distopya ve Heterotopyanın konu alındığı çalışmalarda, var olan-olmayan ya da tümel-tikel ayırmlarında yaşanan kavramsal karışıklığın nesne-özellik ilişkisinde de mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin ütopya; taşınan, bir nesneye ait olan özellik olarak Platon'un Devlet adlı eserinde ya da Thomas Moore'un Ütopya adlı kitabında okurken, Robert Owen'in tasarladığı New Harmony, Frank Lloyd Wright'ın tasarımı olan Broadacre City, Constant'in tasarladığı New Babylon ve Le Corbusier'in tasarımı olan Radiant City örneklerinde ütöpik kentsel ya da toplumsal düzen niteliklerine sahip mekânsal ya da sosyolojik tasarımlar

Resim 11.
Nesne ve Özellik İlişkisi.

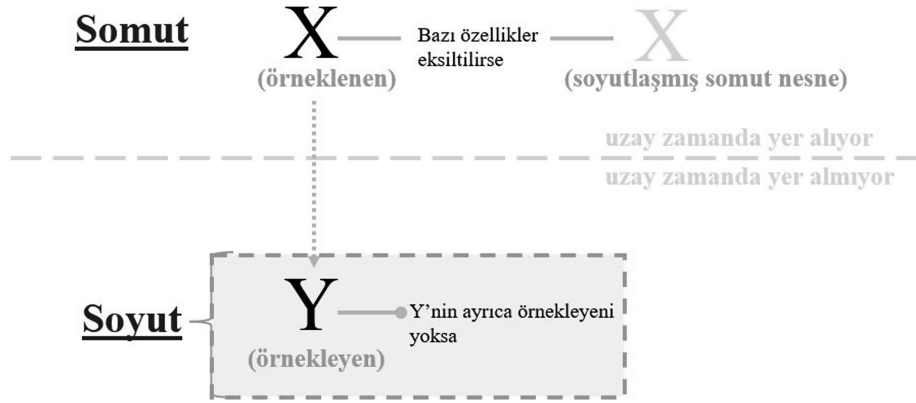

Resim 12.
Varlık-Nitelik İlişkisi.

görülmektedir. Bu nesnelere "mutlak iyi olma/ ideal olma" niteliklerini taşımakta ve ütopya özelliği ile sahiplik ilişkisi kuran ütopya nesnelere aittir. Benzer bir şekilde Boullée tasarımı olan Newton anıtı ve Ledoux'un Chaux kent tasarımı da nesne özelliği taşımaktadır.

Ütopya benzer bir şekilde distopya kavramında da varlık ve nitelik ilişkisine dair farklı yaklaşımlar ontolojik anlamda belirsizlikler meydana getirmektedir. John Stuart Mill ve Krishan Kumar distopya (ya da karşı ütopya) anlatımlarını ütopyanın, bir başka deyişle ütöpik özelliğinin/ ütöpik durumunun karşısında konumlanan ve olumsuz şartları gerektiren bir nitelik olarak kurgulamışlardır (Atasoy, 2020; Kumar, 2006). Ancak edebiyat ve sinema bağlamında Ray Bradbury'nin Fahrenheit 451 ve George Orwell'in 1984 isimli romanları (Bradbury, 2018; Orwell, 2015) ve Fritz Lang'ın yönetmenliğini yaptığı Metropolis filmi (Akgün Yüksekeli, 2013); mimari bağlamda Rem Koolhaas ve ekip arkadaşlarının tasarladığı Exodus kenti (Coleman, 2007; Serdyńska, 2020) bu nitelikleri taşıyan birer nesne olarak ele alınmaktadır. Belirtilen nesnelere her biri distopya özelliğini yansıtarak ve kendi dönemlerindeki koşulları sivriltilerek kötücül bir senaryoyle kurgulanan birer distöpik kenttir.

Ütopya ve distopya kavramları nesne ve özellik ilişkisi bağlamında ontolojik yönden analiz edildiğinde görülmektedir ki, farklı çalışmalardaki farklı kullanımları sebebiyle anlam kaymaları ve

Resim 13.
Soyut-Somut ilişkisi.

belirsizlikler mevcuttur. Bu iki kavramın yanında söz konusu belirsizlikler, heterotopya kavramında aynı çalışmanın içinde dahi okunabilmektedir. Michel Foucault, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias* isimli makalesinde heterotopyaları hem nesne hem de özellik yönünden değerlendirmektedir.

“İlkel ya da gelişmiş tüm kültürlerde var olan, tarih ilerledikçe farklı şekillerde işlev alabilen, uyumsuz olan alanları bir arada barındıran, açılıp kapanabilen” şeklinde özellik yönüyle tanımlanan heterotopyalar, aynı makale içinde huzurevleri, psikiyatri klinikleri, hapisaneler, mezarlıklar, tiyatrolar, sinemalar, kentsel bahçeler ve saunalar gibi mimari örnekler ile nesne statüsünde de ele alınmıştır (Foucault, 1967). Dolayısıyla heterotopya kavramının mimari eserler ile örneklenmesi, örnekleyen ve örneklenen arasında nesne-özellik yönüyle anlamsal bir ikiliğe neden olmuştur. Bununla birlikte Stavros Stavrides, *Kentsel Heterotopya* (2016) kitabında heterotopyaları bir karşılaşmalar alanı olarak kabul etmiş ve kentsel kamusal mekanları birer heterotopya olduğunu belirtmiştir (Stavrides, 2016). Burada, kamusal mekânın (taşıyıcı-nesne) karşılaşmaların (nitelik- taşınan) meydana geldiği bir heterotopya olarak ele alındığı görülmektedir.

Soyut-Somut Ayrımı

Bir şeyi örnekleyen ancak kendi örnekleyeni bulunmayan varlıkları Grünberg ve Grünberg (2010), soyut nesnelere olarak tanımlamışlardır, bununla birlikte soyut nesnelere uzay- zaman içinde yer almamaktadır.³

Frank Lloyd Wright'ın tasarladığı Broadacre City Ütopyası, ütopya olma, kentsel mekân tasarımı olma, ideal bir toplum kurgusu barındırma gibi *tümel* özellikleri dolaylı olarak taşımaktadır zira bu tümel özellikleri taşıyan başka mimari ütopya da mevcuttur. Bununla birlikte Broadacre City, “Broadacre City Olma” *tikel* özelliğini tek başına doğrudan taşımaktadır. Bu bağlamda, “Broadacre City Olma” *tikel* özelliği de onu örnekleyen Broadacre City gibi soyuttur.

Somut nesnelere ise uzay-zaman içinde var olan belirli nesnelere, buna karşın somut nesnelere birtakım özelliklerini ayıklamak yoluyla soyutlanmış somut nesnelere elde edilebilmektedir

³ Yazarlar bu konuyu 6 sayısı üzerinden açıklamaktadır:

“...Çift Tamsayı olma özelliği belirlenebilir, çünkü bu belirlenebilirin altında onu örnekleyen 6 sayısı olma özelliği bulunur. Bu son özellik ise belirlenmiş olup bir *tikel* özelliktir; bir *tikel* özelliktir çünkü bir şey (yani 6 sayısı) tarafından dolaysız olarak taşınır... 6 sayısı olma *tikel* özelliği soyuttur, çünkü tek örnekleyeni olan 6 sayısı gibi kendisi de uzay-zamanda bulunmaz” (Grünberg ve Grünberg, 2010).

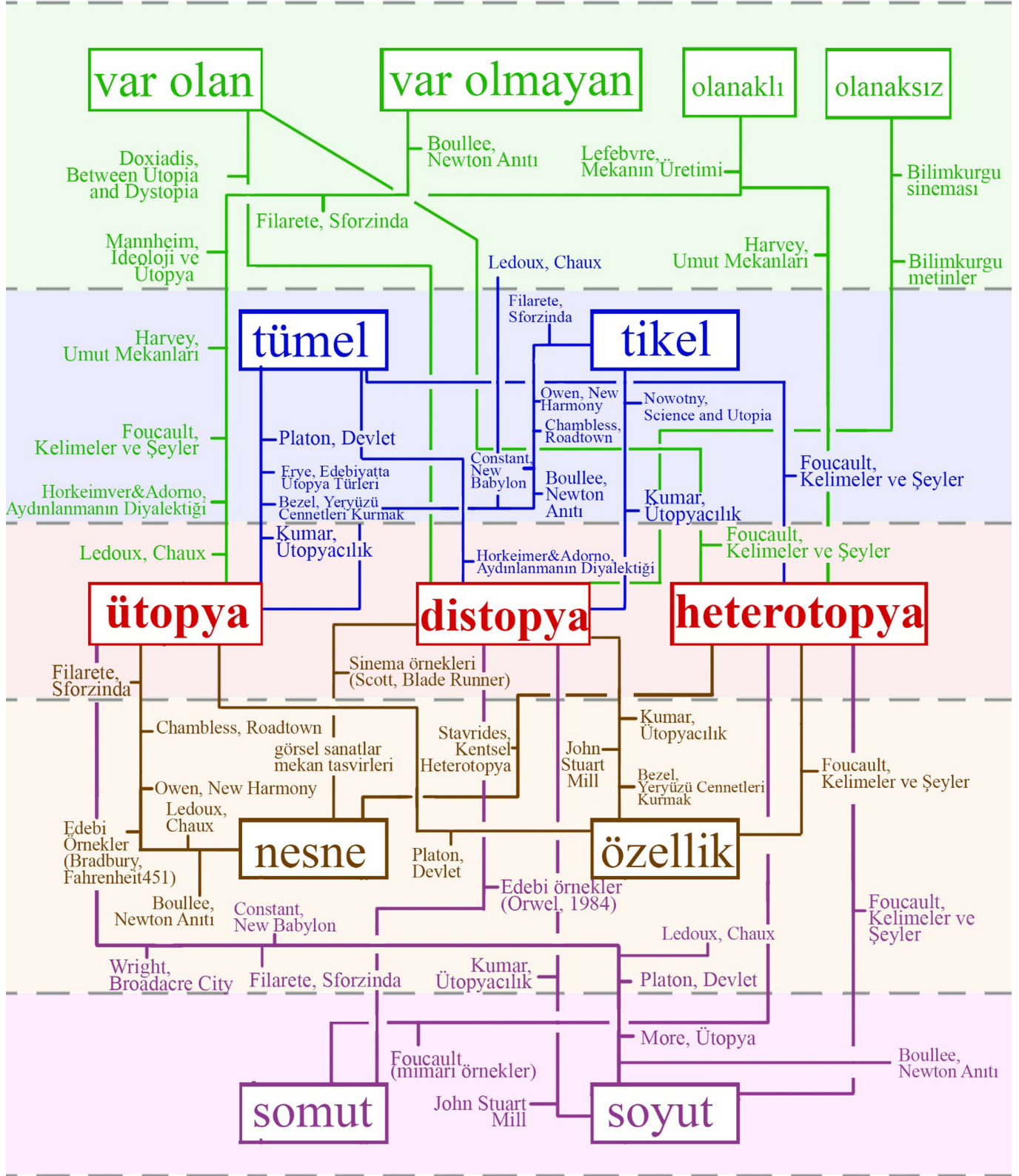
(Grünberg & Grünberg, 2010) (Resim 13). Örneğin Stavrides'in (2016) kamusal mekanlarla örneklediği ve mekânsal eşikleri tarifleyen heterotopyalar, salt benzerlikler üzerine kurulu ve karşılaşmadan yoksun olma özelliklerinden soyutlanan somut varlıklardır.

Bu bağlamda uzay-zaman içerisinde bulunmaması yönüyle “ütopya olma” *tikel* özelliği soyut anlam kazanmaktadır. Thomas More'un Ütopyası ve Platon'un Devlet'i bu durumda tümel soyut olarak değerlendirilebilirken, “Ütopya olma” özelliğini dolaylı olarak taşıyan Robert Owen'ın New Harmony'si, Constant'ın New Babylon'u, Filarete'nin Sforzinda kent şeması, Ledoux'nun Chaux kent tasarımı ve Boullée'nin Newton anıtı gibi örnekler ise *tikel* soyut varlıklardır. Bununla birlikte, Foucault'nun (1967) makalesinde geçen hapisane, akıl hastanesi ya da mezarlık *tikel* heterotopyaları uzay zaman içerisinde mevcut olan ve somut olarak değerlendirilebilecek yapılar iken aynı makaledeki kuramsal anlatı bölümünde “heterotopya olma” özelliği soyut anlam taşımaktadır. Ayrıca Fahrenheit 451 ya da 1989, Metropolis gibi *tikel* distopyalar sinema ve edebiyat disiplinleri içerisinde var olsalar da uzay/zaman içerisinde mevcut olmadıkları için soyut olarak değerlendirilebilmektedir. Bu distopyaların doğrudan taşıdığı “Distopya Olma” tümel özelliği de bu bağlamda soyut olarak nitelendirilebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ütopya, distopya ve heterotopya kavramları ilk olarak edebiyatta, sonraki dönemlerde felsefe, sosyoloji, mimarlık, şehircilik gibi farklı çalışma alanlarında kullanılmıştır. Çalışmada bu kavramların ontolojik statüsüne ve mimarlıktaki kullanımına ilişkin anlam kaymaları olduğu saptanmış ve bu anlam kaymaları ontik kipler kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, elde edilen bulguların mimarlık ontolojisi kapsamında bir tartışma alanı açarak literatüre katkı sağlaması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, mimarlık pratiğine yönelik olmaktan çok; ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimarlık kuramındaki yeri ve bilgisine dair bulgular elde edilmeye çalışılan bir okumadır. Elde edilen bulguların ontolojik yönden mevcut kabulleri ortaya koyup anlamsal farklılıkları belirgin hale getirmesinden ötürü, kavramların farklı ontik kipler altında karşılaştırılması tarihsel bir çözümlene yerine mantıksal çözümlene kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının ontik statüsünün sorgulanışında; yapılan literatür taraması neticesinde söz konusu üç kavramın ontik kiplerden hem biri hem diğeri altında ele alındığı görülmektedir. İdeal toplumu, kenti, yaşantıyı ifade eden yer olarak tanımlanan ütopya kavramının ontolojik çözümlene ile

Resim 14. Farklı Kuramcıların Ütopya, Distopya ve Heterotopya Kavramlarına Yaklaşımının Ontolojik Çözümlemesi.

incelendiğinde hem tümel ve özellik statülerinde hem de nesne statülerinde ele alındığı tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde nesne-özellik ilişkisi içerisinde distopya; taşınan (sahip olunan) bir özellik, tümel nitelik barındıran ve var olan iken aynı zamanda

tikel, var olması olanaksız ve taşıyan (sahip olan) bir nesne durumunda olarak tariflenmektedir. Heterotopyanın ise Foucault'nun aynı çalışması içinde (1967) bir ontik kipin iki haline de işaret ettiği ve kavrama dair ontolojik çelişkilerin olduğu görülmektedir. Aynı

makale içinde tümel, soyut, özellik olarak ele alınan heterotopya ve tikel, somut ve nesne olarak da değerlendirilmektedir. Bununla ilgili olarak incelenen üç kavramın kapsamlı ontolojik çözümlenmesi yapılmıştır (Resim 14).

Bir kavramın ontolojik yönden hem tümel hem tikel ya da hem soyut hem somut olması gibi durumlarının mümkün olmayacağı ve böyle bir durumun mantıksal problem yaratacağı çalışmada belirtilmiştir. Bu durumda yapılması gereken “hem-hem” kabulü yerine “ya-ya da” ayrımı olmalıdır. Sonuç olarak, ütopya, distopya ve heterotopya kavramlarının mimarlık alanında ontolojik değerlendirilmesinde mantıksal çelişkilerin ve anlam kaymalarının var olduğu görülmektedir. Bu kavramlara dair gelecekte yapılacak tartışmaların kapsamının netleşmesinin, ontolojik statülerindeki ayrımların belirgin bir şekilde ifade edilmesiyle mümkün olacağı görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – R.G.K.; Tasarım – A.D.; Denetleme – R.G.K.; Kaynaklar – A.D.; Malzemeler – A.D.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – A.D.; Analiz ve/veya Yorum – A.D., R.G.K.; Literatür Taraması – A.D.; Yazıyı Yazan – A.D., R.G.K.; Eleştirel İnceleme – R.G.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – R.G.K.; Design – A.D.; Supervision – R.G.K.; Resources – A.D.; Materials – A.D.; Data Collection and/or Processing – A.D.; Analysis and/or Interpretation – A.D.,R.G.K.; Literature Search – A.D.; Writing Manuscript – A.D., R.G.K.; Critical Review – R.G.K.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akgün Yüksekli, B. (2013). Metropolis filmi: Aydınlanmanın diyalektiği, modernite, mit ve modern mimari. YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 10, 59–70.
- Aksoy, A. (2003). *Yunanca-Türkçe- Türkçe Yunanca sözlük*. Nobel Basımevi.
- Atasoy, E. (2020). Distopik kurgu ve ümitvar distopya bağlamında ütopyacılık geleneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 1135–1147. [CrossRef]
- Bezel, N. (1984). *Yeryüzü cennetleri kurmak*. Say Yayınları.
- Bhatt, M., Hois, J., & Kutz, O. (2017). Ontological modelling of form and function in architectural design. *Applied Ontology*, 7(3), 233–267. [CrossRef]
- Bradbury, R. (2018). *Fahrenheit 451* (D. Körpe, Çev.). İthaki Yayınları.
- Claeys, G. (2017). *Dystopia: A Natural History: A Study of Modern Despotism, Its Antecedents and Its Literary Diffractions*, Oxford University Press.
- Coleman, N. (2007). *Building dystopia, Rivista MORUS-Utopia e Rinascimento*, (4), 181–192.
- Doxiadis, C. A. (1996). *Between Dystopia and Utopia*. The Trinity College Press.
- Ekice, Ş. N. (2019). Heterotopyalar içinde bir birey nasıl yaşayabilir?. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayı*, 466–485.
- Ersal, L. Ö. (2013). *Mimari mekânın biçimlendirilmesi ve anlam boyutu: Ontolojik yaklaşım* (Tez No: 350433). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Foucault, M. (1967). *Of other spaces: heterotopias*, <https://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heteroTopia.en/>.
- Foucault, M. (1984). *Space, Power, and Knowledge, 1. B., The Foucault Reader*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden ve O. Akinhay, Çev.). AyrintıYayınları.
- Foucault, M. (2015). *Kelimeler ve şeyler*. İmge Kitabevi.
- Frye, N. (1971). *Edebiyatta ütopya türleri* (A. Göktürk, Çev.). Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı II, nr. 234.
- Grünberg, T., & Grünberg, D. (2013). *Metafizik*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature and the geography of difference*. Blackwell Publishing.
- Harvey, D. (2007). *Zeynep Gambetti* (U. Mekanları, Çev.). Metis Yayınları.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. (1995). *Aydınlanmanın diyalektiği*, (Özgül, O., Çev., Cilt: 1). Kabcacı Yayınları.
- Huroi, Y. (2020). On ontological approaches to academic research in architecture. *Open House International*, 45(1/2), 69–85. [CrossRef]
- Kale, G. (2004). *Sinemada görsel deneyim ve mimarlık* (Tez No: 152232). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.
- Koçyiğit, R. G. (2018). Sanat Ontolojisinden Mimarlık Ontolojisine: Mimari Yapıtların Ontik Statüsü. *Art-e Sanat Dergisi*, 11(22), 264–301. [CrossRef]
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık* (A. Somel, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşı ütopya* (A. Galip, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Lefebvre, H. (2015). *Işık Ergüden* (M. Üretimi, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Mannheim, K. (1995). *İdeoloji ve ütopya* (M. Okuyavuz, Çev.). Epos Yayıncılık.
- More, T. (2006). *Ütopya* (S. Eyüboğlu, V. Günöyl & M. Urgan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2008). *Nedir mekân dedikleri? Zaman-Mekân içinde* (pp. 88–105). Yem Yayınları.
- Nowotny, H. (1984). Nineteen Eighty-Four: Science between utopia and dystopia. In E. Mendelsohn, H. Nowotny (Eds.), *Sociology of the sciences: a yearbook* (Vol. VIII). D. Reidel Publishing Company.
- Olgun, H. (2010). Ütopya'dan Distopya'ya: “Modern Şehircilik” ve Kitiği, *idealkent*. 1, 96–111.
- Orwell, G. (2015). *1984* (C. Üster (Çev.). Can Yayınları.
- Oskay, Ü. (1993). Ütopik Düşünce ile Distopyen Düşünce ya da Batılılaşmanın Yolunun Açıldığı Toplumlar ve Açılmadığı Doğulu Toplumlar. *Varlık*, 1025, 6–9.
- Özel, F. B., & Mumyakmaz, A. (2018). Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da modern insan ve tüketim ideolojisi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5(10), 61–82.
- Öztürk, Ü. (2019). Turgut Cansever: Mimarının ontolojik ve etik zemini. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 12(1), 158–167.
- Platon (2006). *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarıkaya, T. (2021). Distopya kelimesinin etimolojisi ve sinemadaki ilk örnekleri. *Medyalab Aylık İletişim Araştırmaları Dergisi*, 8, 4–7.
- Sayın, T. (2016). Mimari tasarımda Bergsonculuğu Deleuzecü bir ontoloji üzerinden tekrar düşünmek. *MEGARON*, 11(2), 254–264.
- Sekman, A. (2015). *Kentsel ütopyalar ve 20. yüzyıl toplu konut mimarlığı* (Tez No: 420364). [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Serdyńska, J. (2020). The brave New World of Rem Koolhaas. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 960(3). [CrossRef]
- Sobchack, V. (1997). *Screening space: The American science fiction film*. Rutgers University Press.
- Stavrdis, S. (2016). *Kentsel heterotopya* (A. Karatay, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2001). *Modernite aşılırken kent planlaması*. Birinci Baskı. İmge Kitabevi Yayınları.
- Tunalı, İ. (1971). *Sanat ontolojisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uluoğlu, B. (2012). Mimarlığın Ontolojisi ve Söзде 'Yıkım' Üzerine, *skop dergi*, Sayı:2. <https://www.e-skop.com/skopdergi/mimarligin-ontolojisi-ve-sozde-yikimi-uzerine/586>. Erişim Tarihi: 3.03.2023.
- Ünver, B. (2016). *Mekansal dönüşümlerin distopik bilimkurgu sineması aracılığı ile incelenmesi ve mimari öngörüler*. (Tez No: 444466).

- [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Ünver, B. (2020). Distopik bilim kurgu sinemasında gelecek mekânları ve mimari öngörüler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (24), 95–111. [\[CrossRef\]](#)
- Ural, A. G. (2019). Heterotopik bir mekân: Tophane-I Amire kültür ve sanat merkezi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 4(1), 79–91.
- URL-1: *Heterotopi*. (2022, 8 Nisan). <https://www.tipterimlerisozlugu.com/heterotopia.html>.
- URL-2: *Ütopiyalar*. (2022, 26 Mart). <https://v3.arkitera.com/h49893-deli-lerimiz-olmayacak-herkes-zeki-ve-akli-basinda-insanlar-olarak-bicimlenecek.html>.
- URL-3: *New Harmony*. (2022, 18 Mart). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:New_Harmony,_Indiana,_por_F_Bates.jpg.
- URL-4: *Roadtown*. (2022, 18 Mart). <https://architectureau.com>.
- URL-5: *Resim-5*. (2022, 18 Mart). https://media4.architecturemedia.net/site_media/media/cache/c8/12/c8127281532b871fbd835f41cb-fda022.jpg.
- URL-6: *Resim-6*. (2022, 18 Mart). https://arquiscopio.com/archivo/wp-content/uploads/2013/08/130807Wright_Broadacre_PERS01.jpg.
- URL-7: *Resim-8*. (2022, 18 Mart). <https://www.archdaily.com/945794/no-more-room-for-the-living-or-the-dead-exploring-the-future-for-burials-in-asia>.
- Yavuz, T. (2020). Varolmayan nesne var mıdır? *FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)*, 30, 259–277.